

կանգնեն: Այս կտորէն է անշուշտ Մագիստրոսի այն տեղ անդեպ «գործողութեան» բառը: Վան զի Աբիւնէ, ի՛նչէ, քաղաքաց շինութեանց համար գործողութեան կը կոչուէր:

Սակայն այս չէ միայն հոս ինչգիրը: Թեբայ առման այս նկարագիրը՝ բառ առ բառ օրինական է խորհնացի՝ Տիրանականի տաճան յարմարելով, լակ անուանց փոփոխութեամբ: Այս նկարագրութեան այն խօսքը թէ «որ Ամփիօյս եւ ի Ջեթիսէ եղբայրն ի քնարէ յարմարաւ... քաւրինք» առ խորհնացիքն եղած է՝ «որ ի հայկազնայն Տէրբանայ... յարմարաւ սրմունք» Պայտ տեսեր է, եւ զայս կ'ակնարկէ Մագիստրոս՝ գրելով. «Ամբն Մոփես զՍտաշէսին եւ Տէրբանայն» ուր մեր ինչորդն հետ կարծենք կապ չունի Արտաշէսի յիշուիլը:

(Ըրդոն-նիւթի):

Հ. Յ. Տ.

ՆԱԽԵՐԻԹ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆ «ԳՐԱՅ ԻՐԵՍԱՆԻՐԱՅ»

Փրեզերիկոս Միւլլէր հայերէնագէտ գիտնականը վիեննայի Արեւելագիտական Ուսումնասիրութիւն մէջ՝ անցեալ տարի հրատարակելով համառոտ տեղեկութիւն «Եփն իսլամ-դար» կոչուած գրքը հայերէն թարգմանութեան վրայ: Ի մէջ այլոց կը գրէ. «Benfeij Orient und Occident գրքը մէջ (II, 369) համառոտ հասած մը գրած է P. Lerch, որ կը ծանուցանէ թէ «Եփն իսլամաստիւր» հայ բնակիչ մը ուսուցիչն թարգմանութիւն երեցած է 1847ին ի Մոսկուա: Ուսու թարգմանիչն իւր թարգմանութիւնն ըրած է ձեռագիրէ մ'որ 1687ին Սիւլէյման Շահի ժամանակ (1666—1694) Սպարսէն գրուած է. եւ կը յաւելու՝ թէ իրեն ծանօթ չէ թէ արգեօք հայ բնագիրն երբեք տպուած է կամ ընդհանրապէս ծանօթ է արեւելեան մատենագրութեան հետամտից: Վերջին կէտիս համար գիտե՛լ կու տամ որ Եփն իսլամաստիւրաց գիրքն երբեք անգամ լոյս տեսած է տպագրութեամբ, զոր կը իշխէ Հոյսիւն ժողովն» (տպ. Վենետ. 1883, էջ 564): Արեւելք տպուած է գիրքս 1696ին, 1720ին եւ 1740ին¹: Գիրքս շատ սակաւագիւտ է, եւ եւ-

րոպայի հրապարակման գրառանց շատ քիչը պիտի ունենան: Շատ տարի զուր փնտնեցի այս գիրքը, մինչեւ որ քիչ ժամանակ յաւաք միջնորդութեամբ իմ մեծարգոյ բարեկամի՝ Տր. Գ. Պոստոլնիկի որ ի Սկիւտաբ՝ մատենագրական այս հաջուակիւտ գանձը ձեռք ձգեցի: Իմ ունեցած օրինակն է 1190 (1741) տարւոյ հրատարակութիւնը, վիշտասանածալ եւ 328 էջ, որուն 287 էջը կը գրաւեն Եփն իսլամաստիւր. իսկ յաջորդ էջերն նիւթայն զվերաբերող իրերն են, այսինքն՝ աղօթք եւ հոգեւոր խորհրդածութիւնք:

Կայսեր անունն է Մուշու, որուն դասեր հետ կ'ամուսնանայ տպագրութեան Փոնտիկոս եւ անով տերութիւնը կը ժառանգէ: Եփն իսլամաստիւր անուանքն են Պոնտիկոս, Չեթուլու (անշուշտ գրի սխալ՝ փոխանակ լեւոնտոս), Գորդոն կամ Գալոն, Մուլիթթի, Թեթիթ, Կիլիկոս-Թեթիթ, Ապա գիտնականը յաւաք կը բերէ հայ բնագիրն քանի մը մանր կտորներն արեւմտեան գիտնականաց ճաշակ տալու: Համար հայ բնագիրն բովանդակութեան: Ի վերջոյ կը գրէ: «Վէպիս մէջ գտնուած անուանքն տառագարածուցած եմ հին եւ արդի արեւելեան արտարարութեան համեմատ: Դժբախտաբար հայ բնագիրն մէջ ամէն անուանքն ալ նոյն արտարարութեամբ գրուած չեն: Այսպէս Պոնտիկոս (pantshillas), Կիլիկոս, Թեթիթ, Բուրդիթ, Տիւրդի, Սիւլ-դոն հին եւ արդի արեւելեան հնչմամբ են, մինչ լեւոնտոս, Գալոն, Օթուր-նոն, Վիլիկոս, Կիլիկոս, Պարսիկ նոր արեւմտեան հնչմամբ կը մեկնուին: Վան զի այս անուանքն lentulos, kathon, oktavianos, wirgilios, galenos, bordong (borgond) կը հնչուին: Կարծեմ թէ այս քանի մը դիտողութիւնք, որոնք Lerchի հասածին յաւելուած կը կազմեն, զուցարանի գիտնականաց անհաճոյ պիտի չըլլան եւ իրենց ձեռքը միջոց մը կ'ըլլան Եփն իսլամաստիւրաց հայ բնագիրն նոյն վէպիս արեւմտեան կերպարանաց հետ ինչ կապ ունենալը ծանօթալու: Ի վերջոյ կը յաւելում այս դիտողութիւնք, զոր Տր. Նիկոլայ Բուրդիկոս ինձ հաղորդած է, թէ բաց ի այս տպագրեալ բնագրաց, որոնք անտարակուսելի է որ արեւմտեան աղբիւրէ են, կայ Եփն իսլամաստիւրաց ուրիշ թարգմանութիւն մ'ալ ասորի աղբիւրէ՝ դժբախտաբար ցայժմ անտիպ: Բաղձալի էր որ հայ գիտնական մ'այս թարգմանութիւնը չուտով ծանօթացնէք մէջ»

Հնչեալից նոյն թերթին ուրիշ մէկ տեսարին մէջ (IV, Band, Heft IV, S. 357) կը գնէ

¹ Անդ, Ճի.Տ. էջ 64—65 եւ ծ:

² Խոր. Գ. Գլ. էջ:

³ Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, IV, Band, Heft III, Wien, 1890, S. 213—218: Ueber die armenische Bearbeitung der "Sieben weisen Meister" von Friedrich Müller.

⁴ Բ.Մեծիկոս ասորիս տպագրութիւնք չէ յարեւել, այլ Ամբիկոսն 1696ին այս անուամբ. «Գիրք պատմութեան խաչքան Փոնտիկոսի եւ Կիլիկի եւ որդեւ Գիլիկոսի տեսիլ. եւ յիշանց իսլամաստիւրաց... Թովմ փրկելն 1096... Ամբիկոսնայ քաղաք... հապարաքութեամբ, Ծաւիւր եւ արագրութեամբ նուաստի ուրիշ Ս. Ս. Գիլիկոս եւ երբորք հրատարակութիւնք ի Կ.Պոլիս են, ի տպագրութի տպու Աւստաստիւրի: Երբորք եւ երբորք զին անունն է «Գիրք... իսլամաստիւրաց» երբորք լոյս տեսած է 1721ին եւ երբորք՝ 1741ին: Ծ. թ.

այսպիսի յաւելուած մ'իւր յօդուածին. «Բաց ի այն երեք հրատարակութիւններէ, որ լոյս տեսած են ի Կ. Պոլիս 1696, 1720 եւ 1740 տարիներն, ըստ Հայկազանի Մատենադարանի, կայ եւ չորրորդ մը ՌՄԽԱ = 1792 տարիէն, որմէ օրինակ մը կայ Կոթայի դպար գրատան մէջ, որուն Dr. Pertsch զիս մտադիր ըրաւ: Այս հրատարակութիւնն, ինչպէս համեմատութեամբ իմացայ, բոլորովին նման է 1740ին եղած հրատարակութեան հետ էջ առ էջ, նաեւ տող առ տող: Միայն կը տարբերին զարդերն եւ վերջին էջը դրուած «Գիշատակարան տպողի»: Գիրքը տպուած է «ի տպարանի յօհաննիսի եւ պողոտի»:

Հ. Յ. Տ.

Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն

ՊԱՏՄԱՌԹԻՒՆ ՊՈԹՈՂԱՅԻՆՆԵՐԻ ԵՒ ՄՈՆԻՏՈՐԻՆԵ ԵՅ ԳԵՂՈՒԹՅԱՆԻԹԵՐՆԵ

1.

Պատմողիւն Պոպոլիմոյի արեւելեան Հայոց:
(Հարաւոր-Իսլամ)

Իւսցց երբ յամին 1497 Լեհաց Աբեերտ թագաւորն Մոլդաւիոյ մայրաքաղաքին՝ Սուչաւայի վրայ քաղեց, եւ զայն երկու ամիս ի զուր պաշարեց¹, բազմաթիւ Սուչաւացի Հայեր, որոնք այնտեղ 700 տանց մէջ կը բնակէին, պատերազմի են պաշարման վտանգներէն փախելով՝ գաղթեցին Հունգարիա, Թրանսիլանիա եւ Կալիցիա²:

Յամին 1512³, Պոկտան Գ. Հել իշխանին ժամանակ (1494—1517) հարուստ հայ մը Տրական Տանուլթ⁴ անուամբ, — որուն համար կ'աւանդուի թէ եղնափաձառ էր եւ անգամ մը ուխտած էր՝ որ իթէ առուտուրն շահաւոր ըլլայ եկեղեցի մը շինէ, — Սուչաւայի մէջ սեպհական կալուածին վրայ իւր Ծախիւքն Հայոց վանք մը կառոյց, զոր Ս. Կոյս Մարեմայ նուիրեց եւ զայն Հաճապար⁵ անուանեց, ինչպէս եկեղեցւոյ դրան մարդակին վրայ արձանագրուած է: Այժմ՝ Հաճապարը վանք չէ, այլ ուխտատեղի մը, ուր շատ կը յաճախուի, եւ ուր հայաբնակ ամեն երկիրներէն Հայք գունդագունդ կը դիմեն. ասիկայ Սուչաւայի հարաւային կողմն ¹/₄ մղոն հեռու է, եւ պաշտօնական անունն է

»Mitoc«. Հայք մաղձայուղէ մ'աղատելուն համար՝ 1848էն ի վեր ուխտ գրած ըլլալով՝ տարին երկու անգամ այնտեղ ուխտի կ'երթան թափորաբար, այսինքն Օգոստ. 15-27ին (Հաւաթ) եւ Դիկտ. 28ին, այն է՝ Ս. Յակոբայ տօնին: Այս եկեղեցւոյ մէջ ի պարտոց տարին երեք անգամ պատարագ կը մատուցուի, այն է՝ Ղերիաթիման, Վարդափառին եւ Յովակիմայ եւ Աննայի տօներուն:

Եկեղեցւոյ մէջ խորանին վրայ կայ Ս. Աստուածածնի մէծ պատկեր մը, — ինչպէս առ հասարակ Հայոց ամեն եկեղեցեաց մէջ այսպիսի պատկեր մը կ'ըլլայ, — որուն բուժիչ զօրութիւն մը կը տրուի. եւ այս պատճառաւ պատկերին վրայ կախուած է բաղնիքիւն մը ոսկեղէն եւ արծաթեղէն աչք, ակուպ, ականջ, ոտք, ձեռք եւ այլն, զորոնք Ս. Աստուածածնի նուիրած են հիւանդք: Եկեղեցւոյ մէջտեղն աւրեւելեան ամեն եկեղեցեաց սովորական փայտեայ բենն կը բարձրանայ, որուն վրայ կայ Բարթողիմէոս եւ Յակոբ տուր Առաքելոյ պատկերներն՝ սլաւական արձանագրութեամբ. խորանին վերի կողմն պատկերներու որմնյն վրայ կան չորս Աւետարանիչք, իսկ խորանին գունակներուն վրայ Ս. Ստեփանոս նախափայլին եւ Ս. Լաւրենտիոս Սարգիսաբն պատկերներն, ամենն ալ ռոմանական արձանագրութեամբ:

Եկեղեցւոյ դրան առջեւ՝ գաւթին մէջ կայ Գրիգոր հայ եպիսկոպոսին շիրիմը: Այս տեղ կեցող մի միակ զանգակն⁶, որ Ս. Սիմէոն եկեղեցւոյն գերեզմանատան մէջ գերեզման մը փորելու ժամանակ գտնուեցաւ, աւանդութեան համեմատ՝ Թ. Գ. դարուն արեւելքէն հոս բերուած է: Այս զանգակին արձանագրութիւնն է. «Թիշատակ է Ղերիայի Առաքինի ի վանաց սրբոյն Յովակիմ, Թ. Հ. ՈՂԳ. (1244) գրեցաւ յաւուր Տինգշաբաթի»:

Եկեղեցւոյ դրան արձանագրութեան եւ տեղաբնակ Հայոց աւանդութեան համեմատ՝ շիրիմէ Հանգո (Խաչիկ Հանգոյեան) անուն հայն 1521ին⁷, Սրեֆանիցա (Ստեփան Ե) Մանկան ժամանակ (1517—1527) Սուչաւայի մէջտեղն գտնուող Ս. Խաչ եկեղեցւոյ շինած է, ուր յառաջագոյն փայտակերտ հայ եկեղեցի մը կար, եւ ինքն ալ նոյն եկեղեցւոյն մէջ թաղուած պիտի ըլլայ: Նոյն շինողին շիրիմն այժմ չի տես-

* Այսպէս ի ընդգրկն: Պետք է ըլլաւ ծոնաւագ: Ասոր համար կ'ըսուի Թէ նաեւ ի հունգարիա եկեղեցի շինել տուած է:

Գ. Թ.

* Այս եւ յարողը տապանաքարերու արձանագրութիւններն ստիպուած ենք թարգմանել գերմաներէնէ. վրան զի Թէն ղեմոցներ Սուչաւա ուր Նարն էր, սակայն տակաւին պատասխան չընդունկցանք: Թ. Թ.